

UOT: 821.512.162.09

Şəfa Əliyeva*

TƏNQİDİ REALİST DRAMATURGİYADA YAD DİLDƏ DİALOQLARIN SEMANTİKASI

Açar sözlər: tənqidi realizm, dialoq, yaddilli

Key words: critical realism, dialogue, foreign language

Ключевые слова: критический реализм, диалог, иноязычный

Elm, texnika, iqtisadiyyat, mədəniyyət və digər sahələrin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dilimizə bir çox yeni sözlər daxil olmuşdur ki, bunların da hamısını insanlar üçün hər zaman anlaşılıq hesab etmək olmaz. Müasir dövrdə müxtəlif elm sahələrinin inkişafı, xüsusilə də internet resurslarından geniş istifadə bədii əsərlərin dilinə, üslub və strukturuna da təsirsiz qalmayıb. Bu təsir özünü alınma sözlərin əhatə dairəsinin və tezliyinin artımında da göstərir. Tədqiqat apararkən bir daha şahid oluruq ki, klassik dövrdən başlayaraq bugünkü günümüze qədər bütün dövrlərə məxsus ədəbi nümunələrdə başqa dillərdən gələn sözlərə təsadüf etmək olar.

Yazıcının milli dildə yazılmış bədii əsərdə əcnəbi sözlərdən səmərəli istifadəsi üslubi məqsədlər öndə olmaqla, eyni zamanda ideya-strateji planın yerinə yetirilməsinə də xidmət edir. Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə də dramaturgiya sahəsində Cəlil Məmmədquluzadə, Cəfər Cabbarlı, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərində qeyd etdiyimiz cəhətlərin əksi baxımından rus dilində dialoqlar üstünlük təşkil edir. Yaddilli sözlərin dilimizdə meydana gəlmə səbəbləri haqqında professor Tahirə Məmməd "XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası" adlı əsərində bu cür qeyd edir: "XX əsrin sürət və informasiya dövründə cəmiyyətə və onda gedən dəyişmələrə bədii yolla münasibət ifadə etmə həmin dövr dünya ədəbiyyatının başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Dünyaya baxışların bədii yolla ifadəsini XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kimisə təqlid etməklə yox, öz ənənələrini yeni şəraitdə davam edirməklə bildirir" [1, s.16].

Cəlil Məmmədquluzadə əsərlərindəki bir sıra obrazların savadlı, yeni təhsilli olduğunu göstərəkən onların nitqində ümumişlək əcnəbi söz (intelligent, ministr, abrazovanni) və beynəlmiləl terminlərə ("Anamın kitabı" əsərində qardaşların nitqində ixtisasları ilə bağlı terminlər) də yer vermişdir. Yazıçı rus və Avropa mənşəli sözləri surətlərin dilində işlətməklə qüvvətli tipikləşdirmə və fərdiləşdirməyə nail olmağa çalışmış, yeni tipli ziyalıların cəmiyyətdəki mövqeyinə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır.

C. Məmmədquluzadənin obrazlar aləmini bu məqsədlə nəzərdən keçirəndə onun savadsız obrazlarının da danışıqda bəzi hallarda rus mənşəli sözlərə rast gəlirik. Bu, o dövrdə müsəmləkə şəraitində sosial münasibətlərdə bu dilin işləkliyinin artması ilə əlaqədar idi.

Yaddilli sözlər bəzən fonetik dəyişikliyə məruz qalır və əsərdə danışıq dilində olduğu kimi xalq tələffüzünə uyğun şəkildə verilir. Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin məktəbi" adlı əsərində rus sözləri sadə kəndlilərin dilində təbii olaraq, müəyyən fonetik dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu, yazıcının fərdi üslubunun çalarlarını zənginləşdirməklə bərabər tənqidi realizmin gerçəkliyə münasibətində tarixilik və real məkanın inikası prinsiplərinə də cavab verir. Yazıçı xalqın sadə nümayəndələrinin rus sözlərindən özünəməxsus şəkildə istifadə etdiklərini göstərmişdir. Xalq tələffüzü deyəndə əcnəbi sözlərin fonetik dəyişmələrlə işlənməsi nəzərdə tutulur ki, buna da

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. E-mail: shefa_eliyeva@hotmail.com

C.Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin məktəbi", Ə.Haqverdiyevin "Bomba" hekayəsində daha çox rast gəlirik. Bədii əsərdə fonetik müxtəlifliyin səbəblərindən biri də belə sözlərin hansı surətin nitqində işlənməsidir. Bu sözləri müəllif öz təhkiyəsində əslinə uyğun şəkildə, hansı dildən keçibdirsə o dildə olduğu kimi, savadsız, avam adamların, eyni zamanda özünü savadlı biri kimi göstərmək istəyən savadsızın dilində bir qədər dəyişilmiş formada verir.

Cəlil Məmmədquluzadə digər əsərlərində olduğu kimi "Ölülər" əsərində də dil məsələsinə ayrıca əhəmiyyət vermişdir. Əsəri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə ədibin hər bir kəlmə və cümlə üzərində nə qədər ciddi, dərinlən işlədiyinin şahidi oluruq. "Ölülər"dəki əsas xüsusiyyətlərdən biri hər şeydən əvvəl onun satirik üslubundadır. Bu müəllifin fərdi yaradıcılıq üslubu ilə möhkəm surətdə bağlıdır. Dil sahəsində xəlqilik və realizm yolunu tutan C.Məmmədquluzadə ömrünün sonuna qədər sadə, yığcam, obrazlı, anlaşıqlı dildə yazmışdır. Müxtəsərliyi və aydınlığı dilin bədiiliyi və gözəlliyi üçün əsas meyar hesab etmişdir.

Görkəmli sənətkar "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk nömrəsində xəbər vermişdi ki, məqsədi dil yaratmaq deyil, öz fikirlərini, arzularını, idealını xalqın özünün başa düşdüyü tərzdə ona çatdırmaqdır. Dövrün tələbinə uyğun olaraq dəfələrlə jurnalın rus dilində çap edilməsi haqqında xəbərdarlıq olsa da, buna əhəmiyyət verməmişdir: "Bu haman dildir ki, iyirmi üç ilin müddətində biz haman "Molla Nəsrəddin" in dilini tutub gedirik. Və bu iyirmi üç ilin təcrübəsi bizə bunu göstərdi ki, əgər məcmuəmiz türklərə çox asanlıqla dağılıb öz sözünü onlara çox açıq vəchlə yetirə bildi, bunun səbəbi məhz məcmuənin asan dilidir, onun üçün də bu yolda biz bərk-bərk durmuşuq və tərəddüd və şəkk-şübhə etmirik" [2].

Yazıçı bütün surətlərin dilinin rəngarəng verilməsinə çalışmışdır. Ziyalı məmurlar onlara xas olan ifadələr və danışq tərzilə, bir-iki cizgi ilə səciyyələndirilmişdir. "Ölülər" əsərində Heydər ağa və Əlibəy hadisələrə münasibət bildirərkən özlərini ziyalı kimi göstərmək istəyirlər. Məmurluq vəzifələri ilə əlaqədar olan əcnəbi sözləri öz sözlərinə qarışdırıb təhrif olunmuş şəkildə işlədirlər, bu isə komik situasiya yaradır.

"C.Məmmədquluzadə başqalarından çox fərqlənən və fərdi üsluba malik bir sənətkar kimi dövrün tipik məsələlərini qələmə alır, realist tarixilik prinsipinə riayət edirdi. Onun hər bir surəti öz zamanəsinin adamıdır və mənsub olduğu sinfin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərinin mücəssəməsidir" [3, s.26].

Akademik İsa Həbibbəylinin də dediyi kimi "Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı, mühiti, müasirləri, "yaradıcılıq laboratoriyası" [4, s.21], eləcə də ədibin dili müxtəlif aspektlərdən tədqiqata cəlb edilsə də, onun dramaturgiyasında əcnəbi sözlər, yaddilli ifadələr, onların semantikasi, dialoq və monoloq daxilində işlənmə texnologiyası, bədii-estetik funksiyası ayrıca tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Bu məqalədə məhz yuxarıda sadaladığımız istiqamətlərin fonunda araşdırma aparacağıq. Cəlil Məmmədquluzadə dramaturgiyasındakı obrazlar bir-biri ilə müəyyən mənada ümumi, bəzənsə tamamilə fərqli, fərdi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Eyni zamanda, eyni tarixi şərait və mühidə yaşamaları, ictimai təbəqə və ya zümrəyə mənsub olmaq bu obrazlar üçün ortaq xüsusiyyət hesab edilsə də, hər birinin yaşayış tərzilə, əxlaq və tərbiyəsini əks etdirmə forması, intellekti, düşünmə və danışq üslubu onları fərqləndirirdi. Bu obrazların nitqinin, məntiqi-təfəkkürünün, mənəviyyatının açılmasında dil mühüm rol oynamışdır.

Vaxtilə Xalid Əlimirzəyev Cəlil Məmmədquluzadə dramaturgiyasındakı tipləri dil xüsusiyyətlərinə görə dörd qrupa bölmüşdür:

- a) Ruhani tiplərinin dili
- b) Müxtəlif əqidə və dünyagörüşə malik ziyalıların dili
- c) Dindar fanatiklərin dili
- d) Sadə kəndlilərin dili [5, s.122].

Vaxtilə Xalid Əlimirzəyev tərəfindən verilmiş bu təsnifat kifayət qədər aydın, dəqiq və lakonik olsa da, biz bu bölgüyə müəyyən əlavələr etməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz təsnifatın davamı olaraq:

- e) qadınların dili
- f) məmurların dili
- g) başqa millətə mənsub olanların dili

Bu bəndlərin sayını daha da artırmaq olar. Lakin C.Məmmədquluzadə dramaturgiyası ilə tanış olan hər kəsin obrazların dilinin bu bölgədə hansı qrupa aid olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirə biləcəyini düşünürük.

Maraqlıdır ki, bu bölgədə ardıcıl olaraq ilk üç qrupa aid obrazların dili əcnəbi ifadələr, yaddilli dialoqların zənginliyi ilə səciyyəvidir.

Tənqidi realist dramaturgiyada Şeyx Nəsrullahın dili mürəkkəb, sxolastik dini təxəyyülə əsaslanan, təmtəraqlı və yaddilli ifadə və tərkiblərlə zəngin olan bir dildir. Onun dili yuxarıdakı bölgədə öz əksini tapan tipik ruhani dilidir.

Şeyx Nəsrullah Azərbaycan, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilirdi. O, yalançı pafos və bəlağətlə dolu nitqi zamanı hər üç dilin ifadə vasitələrindən, bədii imkanlarından məharətlə istifadə etmişdir. "Bu isə onu hacı həsənlərin, məşədi orucuların dünyasında, onların nəzərində daha da ucaldır, onu əvəzsiz qüdrət və bilik sahibi edir" [6, s.59-60]. Nitqi zamanı haldan hala düşən, səs tonu tez-tez dəyişən şeyxin danışq intonasiyasının və pauzanın bütün növlərindən, eləcə də jest və mimikalardan da yerli-yerində istifadəsi maraq doğuran hallardandır.

Şeyx Nəsrullahın yalançı vədlər və moizələrlə dolu nitqi tövsiyə, nəsihət şəklində qurulsada, hücum xarakterli idi. O, ətrafındakıları susdurmaq, hər kəsi qeyri-adi bir təşviş və vahimənin içində saxlamaq üçün müxtəlif ittihamlarla çıxış edir, lazım gəldikdə yüksək səslə əmrlər, tələblər irəli sürməkdən də çəkinmirdi. Dindar fanatiklərin "əlm dəryası" [7, s.135] adlandırdıqları Şeyx, həm də öz işinin öhdəsindən mükəmməl şəkildə gəlməyi bacaran bir psixoloq idi. Bunun üçün o, məcazlardan, fiqurlardan və müxtəlif bədii priyomlardan məharətlə istifadə edirdi. Onun nitqi bədii suallar, narazılıq və həyəcan ifadə edən nidalar və dialoqların həm əvvəlində, həm də sonunda işlənən bədii təkrarlarla zəngin idi. O, fanatikləri susdurmaq, özünün Allah vergisi nitqini onların gözündə daha da şişirtmək üçün ətrafdakıların anlamadığı ərəb və fars dillərindən istifadə edir. Bu hallarda onun nitqi təsdiq və hökm xarakteri daşıyırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, "Şeyx Nəsrullah ölü dirildən yox, diri öldürəndir. O, "Ölülər" mühitindəki azacıq dirilik əlamətlərini də yox etmək istəyir" [1, s.117].

"Anamın kitabı" əsərində rus təhsili almış Rüstəm bəy öz vətəninin adət-ənənəsini unuduğu, əhəmiyyət vermədiyi halda, rus əxlaq və mənəviyyətinin fəal tərəfdarıdır. Onun sənəti lüğət yazmaqdır. Lakin bu lüğət Azərbaycan dilində deyil, rus dilində yazılmış lüğətdir. Azərbaycan dilinə, yəni doğma ana dilimizə heç bir faydası olmayan işdir. Ortancıl qardaş Mirzə Məhəmmədəlinin nitqini də mükəmməl adlandırmaq olmaz. Çünki onun da nitqi əcnəbi sözlərlə doludur. Oxucu elə ilk məclisdə onun boş və lüzumsuz nitqi ilə rastlaşır. Lakin onun Rüstəm bəyə bildirdiyi iraddakı doğruluq payı da oxucunun nəzərindən yayınmır. Buna baxmayaraq, elə əsərin gedişində dramaturq Mirzə Məhəmmədəlinin əsl məqsədini oxucuya göstərir. Mirzə Məhəmmədəli inam və etiqadına görə Şeyx Nəsrullahdan fərqlənsə də, onun da dili ruhani dilidir. O, yalançı vədlərlə, hiyləgərliklə camaatı aldatmır. Ailəsi, cəmiyyəti qarşısında irəli sürdüyü fikirlərə özü də ürəkdən inanır. Fanatizmin digər nümayəndələri kimi onun da nitqi qəliz və mürəkkəb ifadələr, ərəb və fars sözlərinin çoxluğu ilə seçilir. Maraqlıdır ki, öz dili başdan-başa ərəb-fars sözləri ilə dolu olan Mirzə Məhəmmədəli qardaşlarının da özü kimi danışqlarında yerli-yersiz əcnəbi sözlərini, yaddilli ifadələri işlətdiyini görəndə əsəbiləşir. "Allah xatirinə öz dilində danış, peyğəmbər xatirinə öz dilində danış!" [8, s.132]

Nitqi zamanı lüzumsuz ərəb-fars sözlərinə yer verən Mirzə Məhəmmədəli osmanlı şivəsində danışan Səməd Vahidin danışğını bəyənmiş və anlamır.

Türk ədəbi dilində danışan Səməd Vahidin bəzi sözləri Azərbaycan və Türkiyə türkcələri arasındakı leksik-fonetik fərqlərin əksi baxımından da diqqəti cəlb edir. Bu dialoqlarda Azərbaycan türkcəsində olan (x) və (ə) səslərinin, fonemlərinin Türkiyə türkcəsində olmadığı və onların bir çox sözlərinin Azərbaycan dilində anlaşılmadığı aydınlaşır.

Cəlil Məmmədquluzadə qardaşların əqidəsini göstərmək üçün ən incə detallardan da məharətlə istifadə etmişdir. Məhz bu cür obrazların yaradılmasında dramaturqun istifadə etdiyi realist detallar göstərir ki, Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli, Səməd Vahid Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı boyunca rastlaşdığı və dillərini, üslublarını bəyənib təqdir etməyi real ictimai tiplərdir. Ramiz Qasimov qardaşların yaddilli sözlərlə zəngin nitqini belə dəyərləndirir: “Rüstəm, Səməd Vahid, Mirzə Məhəmmədəli kimi “bir para millət başçılarından” danışdığı elə danışq yerində qalır, çünki onların “qatış-bulaş” dilindən özlərindən başqa heç kəs heç nə başa düşmür” [7, s.73].

Cəlil Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin məktəbi” pyesi onun bədii xarakter yaratmaq, eləcə də əcnəbi dilin və natamam dünyagörüşünün yaratdığı problemləri göstərmək baxımından diqqətəlayiq əsərdir. Bu əsərdə adi bir hadisə yanlış anlaşılma nəticəsində komediyanın yaranması üçün əsas rol oynayır. Bu anlaşılmazlığın səbəbi isə yerli böyüklərin, “rus təhsilli müəllimlərin” [1, s.127] və çarizm nümayəndələrinin bir-birinə aydın olmayan, “ərəb-fars, yaxud rus dilində söylənilən uzun-uzadı nitqləri” [3, s.157] idi. Dramaturq pyesdəki obrazların hər birini inandırıcılıqla, realist qələmlə oxucu və tamaşaçıya təqdim etmişdir. Ədib eyni zamanda vəzifəsindən, tutduğu mövqedən asılı olaraq hər bir obrazın tipik surətini yaratmaq üçün uyğun sözlərdən istifadə edir. “Beləliklə də, dramaturq qarşımızda öz dilləri ilə danışq nitqlərindən fərdi xarakterlər yaradır. Oxucu bu cür tiplərin həyatiliyinə, reallığına şübhə etmir. Çünki fərdi və ümumi cəhətləri ilə təqdim olunan bu xarakterlər C.Məmmədquluzadənin həyatı dərindən müşahidə etməsi nəticəsində yaranmışdı” [9, s.42].

Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyasındakı yad nitqlərin, əcnəbi söz və ifadələrin işlənmə tezliyini nəzərə alsaq, məhz bu baxımdan “Danabaş kəndinin məktəbi” əsəri “Anamın kitabı” əsəri ilə müqayisə edilə bilər. Dramaturq bu əsərdəki personajların daha canlı və real təsvirini vermək üçün həmin tiplərin öz danışqlarını, hərəkətlərini, mimika və jestlərini daha qabarıq şəkildə təqdim edir. Komediya təsvir edilən hər bir personaj özünün dil tipikliyi, nitqinin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə yadda qalır. Belə obrazlardan biri də dilman Mirzə Məhəmmədquludur. Əslində, naçalnikin rus dilindəki nitqini Azərbaycan dilinə çevirməli olan Mirzə Məhəmmədqulun dili o qədər qəliz və anlaşılmazdır ki, əhali naçalnik ilə onun nitqi arasında heç bir fərq hiss etmir. Çünki hər ikisinin də nitqi xalqa yad idi.

Əsərdəki nitqi camaat üçün anlaşılmaz olan digər obraz müəllim Həsənovdur. O, camaatla yarı rus, yarı Azərbaycan dilində danışır. Beləliklə, kəndlilər müəllimin dərsi necə və hansı üsulla keçəcəyi, nəyi öyrədəcəyi haqda məlumat əldə edə bilmirlər. Müəllimlə kəndlilər arasında qarşılıqlı anlaşılmazlıq yaranır, onlar bir-birini anlamırlar. Nəticədə əsərin əvvəlində yaranan anlaşılmazlıq sona qədər davam edir və daha da dərinləşir.

"Dəli yığıncağı" əsərinin fanatik ruhani obrazı olan Fazil Məhəmməd də yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz digər ruhanilər kimi dini əqidə və fikirlərinə uyğun nitqlə çıxış edir.

Məsudə İslamzadə nəsr əsərlərinin dilində işlənmə yaddilli sözlərlə bağlı bir sıra nöqsanları da qeyd edir. “Gözəçarpan bu nöqsanlardan biri mükəllimə və təhkiyə eyniyyəti və yaxud başqa sözlə, müəllifin təhkiyəsi ilə personajların danışığı arasında heç bir fərq olmamasıdır. Müəlliflər bəzən ümumişlək rus sözlərini öz təhkiyələrində işlədirlər” [10, s.94-95]. Bu hadisəyə C.Məmmədquluzadənin dramaturgiyasında tez-tez rastlaşmasaq da, Ə.Haqverdiyevin "Millət dostları" adlı dram əsərində şahid oluruq.

Yazıçılar ümumişlək rus sözlərini ancaq surətlərin dilində üslubi məqsədlə onların səciyyəvi cəhətlərini açmaq üçün işlətməli və müəllif təhkiyəsini lazımsız söz və ifadələrlə korlamamalıdır. Çünki belə hallar əsərin dilinin anlaşılmaz və kobud alınmasına səbəb ola bilər. "Yazıçılar özləri bəzən ən adi və orta səviyyəli qəhrəmanların danışq dilinə qədər alçalır, öz bədii dillərini lorulaş-

dırır, səthiləşdirir, bəzən də ən adi və orta səviyyəli qəhrəmanlarını öz dillərində, yəni müəllifin bədii dilində danışdırırlar” [10, s.248-249].

Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyasında rus dilində söz və ifadələrə tez-tez müraciət edilmişdir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz əsərlərin dilində istifadə edilən yad dildəki ifadələr müəyyən üslubi vəzifə daşıyır. Belə sözlər bədii yaradıcılıqda həm personajların nitqinin tipikləşdirilmə və fərdiləşdirilməsində, həm müəyyən mühit və dövrün təsvirində, həm etnik və milli, həm də tarixi koloritin yaradılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

"Danabaş kəndinin məktəbi" əsərində yazıçı bəzən əcnəbi sözün ana dilində qarşılığı olmasına baxmayaraq, varvarizmə müraciət edir. Belə hadisələrə xüsusilə müəllim Həsənovun dilində təsadüf edilir. Yazıçı varvarizmin köməyiylə təsvir etdiyi şəxsi xarakterizə edir. Başqa ədəbi cərəyanlarda varvarizm sayılan bəzi söz və ifadələr tənqidi realizmdə başqa forma qazanır. Burada artıq realist dil elementi, dramaturqun ədəbi prinsiplərini əks etdirmə üslubu kimi qarşımıza çıxır.

Ədəbiyyatda, xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi fəaliyyətində bilinçivizmin işlənmə tezliyi yazıçının fərdi üslubunu, ümumi dil təcrübəsini göstərir və müəyyən epoxa daxilində sosial-tarixi şəraitin konkret məhsulu kimi çıxış etməsinə şərait yaradır. Ədibin yaradıcılığında, xüsusilə də dramaturgiyasında tez-tez rastlaşdığımız bu hadisənin hansı məqamlarda, hansı səbəblərdən ortaya çıxma zərurəti hiss etdiyini araşdırmağı lazım hesab edirik.

Bilinçivizm- yəni ikidillilik bədii əsərin strukturunda 2 halda özünü göstərir: İlk olaraq, bədii dilin üslubunda və əsərin ümumi "ideya-məzmun arxitektonikasında" [11]. Burada bədii mətnə yad dildə söz və ifadələrin hansı məqsədlə istifadə olunduğu aydınlaşdırılır və söhbət bədii əsərin yazıya alındığı vaxtda dilin sisteminə, lüğət tərkibinə uyğun olmayan əcnəbi sözlərdən (alınma yox) gedir.

Digər halda əcnəbi sözlərə bədii əsərin tərkibində az təsadüf edilir, əsərin süjet xətti, eləcə də müəllif və ya obrazlardan birinin nitqində dilə yabancı olan sözlərin işlənməsi gözlənilir. Məsələn: "Ölülər" əsərində İskəndər Fransada təhsil alıb gəlsə də, onun nitqində fransız dilində heç bir sözə təsadüf edilmir. Bunu iki səbəblə əlaqələndirmək olar. Ya dövrün tələbinə uyğun olaraq rus dilini mükəmməl bilən ədibin fransız dilində kifayət qədər təcrübəsi olmadığından ağıllı və intellektual biri kimi qələmə verdiyi İskəndərin nitqində hər hansı nöqsana yol verməkdən ehtiyat etməsi, ya da əvvəldə də qeyd edilən kimi müəllifin daha çox mənfi münasibət bəslədiyi personajlarının nitqində yad sözlərə yer verməsi ola bilər.

Bədii mətnə əcnəbi sözlərin ifadəsinə adətən gəlmələrin, başqa yerdən köç edənlərin nitqində təsadüf etmək olar ki, bu dil ətrafdakılar üçün tamamilə yad olur. Milliyyətindən və kimliyindən asılı olmayaraq başqa dillərdə danışan insanlar real həyatda olduğu kimi, bədii əsərlərdə də marağa və fərqli münasibətə səbəb olur. Bəzən əcnəbi sözlərlə zəngin nitq parodiyaya çevrilir, dəyişdirilir, çox vaxt isə istehza ilə yanaşılır. Bədii mətnə ikidillilik kənardan gələn şəxsin təqlidi (imitasiya) kimi də qarşımıza çıxır.

Tənqidi realizmin banisi olmaqla bərabər Azərbaycan dilinin-ana dilimizin təəssübkeşi kimi çıxış edən Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində yaddilli nitq və replikalardan çoxluğu əsərin ümumi məzmununa heç bir xələl gətirməmiş, hətta yad dildə ifadələrin çoxluğuna baxmayaraq oxucuda böyük marağa və düşüncəyə yol açır.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd T. XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası. Bakı, "Elm", 1999.
2. <http://qadin.net/index.php?newsid=85306>
3. Cəlil Məmmədquluzadə: taleyi və sənəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2010.
4. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri. Naxçıvan, "Əcəmi", 2009.
5. Əlimirzəyev X. Dahi sənətkar böyük vətəndaş. Bakı, "Elm və təhsil", 2010
6. İsrailov H. Ölülər. Bakı, AzSSR EA, 1966.
7. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman, II cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

8. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, IV cild. Bakı, "Öndər", 2004.
9. Məmməd A. Seçilmiş əsərlər, I cild. Bakı, AzSSR EA, 1967.
10. İslamzadə M. Azərbaycan "Yeni nəsr" inin dili və üslubu. Bakı, "Çaşıoğlu", 2008.
11. <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/24028/1/iurg-2005-39-17.pdf>

SEMANTICS OF FOREIGN-LANGUAGE DIALOGUES IN CRITICAL REALISTIC DRAMA

SUMMARY

Many new words have been added to our language in connection with the development of science, technology, economics, culture and other fields. But all of this were not always considered clear for human. In our view, the development of various fields of science in modern times, especially the use of Internet resources, has also affected the language, style and structure of literary works. This effect also shows the increase in coverage and frequency of self-extracting words. During the study, we are again witnessing that, from the classical era to the present, literary examples of all periods can be found in words from other languages.

In the dramatic works of the writer in the native language, the utilization of foreign words serves stylistic purposes. In Azerbaijani literature, especially in the field of drama, Jalil Mammadguluzadeh, Abdurrahim bey Hagverdiyev, Jafar Jabbarli used dialogues which were written in Russian.

СЕМАНТИКА ИНОЯЗЫЧНЫХ ДИАЛОГОВ В КРИТИЧЕСКОЙ РЕАЛИСТИЧЕСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

РЕЗЮМЕ

В связи с развитием науки, техники, экономики, культуры и других областей в нашу жизнь вошло много новых слов, не все из которых можно считать абсолютно доступными для понимания. По нашему мнению, в современном мире развитие разных областей науки, в особенности широкое использование ресурсов интернета не могло не оказать своего воздействия на язык, стиль и структуру художественных произведений. Это воздействие сказывается и на широте употребления и усилении распространения заимствований. Проводимые автором исследования убеждают в том, что начиная с классического периода и до сегодняшнего дня можно встретить заимствованные слова в литературных образцах всех эпох. Иностранные слова в художественном произведении писателя, написанном на родном языке, служат цели плодотворного выражения его стиля.

В азербайджанской литературе и особенно в области драматургии диалоги на русском языке составляют большинство в произведениях Джалила Мамедгулузаде, Абдурагим бека Хагвердиева, Джафара Джаббарлы.